

3. Москаленко Я. Пересувну пошту селяни люблять // *Робітничо-селянська правда*. – 1925. – 9 липня.
4. Пошта на селі // *Радянське село*. – 1925. – 25 лютого.
5. Не закривайте пошти на селі // *Радянське село*. – 1925. – 19 липня.
6. Гриценко. Поліпшення життя села // *Селянин*. – 1925. – 5 листопада.
7. Клігман В. Пієроку планової радіофікації // *Селянський будинок*. – 1927. – №5.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2691.
9. Саранча Т. Як радіофікуються села на Дніпропетровщині // *Селянський будинок*. – 1929. – №11-12.
10. Грібенко Ю. Дбаймо за нові види політосвітньої роботи на селі – кіно та радіо (З досвіду в Букському районі на Уманщині) // *Селянський будинок*. – 1929. – №9-10.
11. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2693.
12. Горелов В. Радіо в політосвітроботі // *Селянський будинок*. – 1927. – №6.
13. Урін А. Радіо на селі // *Селянський будинок*. – 1925. – №6.
14. Чорниш М. Хоби радіороботи // *Селянський будинок*. – 1929. – №7-8.

Н. Земзюліна

ШЛЯХИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 20-Х – 30-Х. ХХ СТ.

Доцільність наукового дослідження жіночого чинника в історичному минулому українського суспільства обумовлена сучасними проблемами творення української національної держави, соціальної організації суспільства, його демократизації та гуманізації суспільних відносин, відродження національно-культурного життя. Як і в минулому, нині зростає роль жіночого фактора в житті нашого суспільства, жіночий рух набирає дедалі організованішого характеру: на арені суспільного життя постають жіночі політичні партії, всеукраїнські та регіональні жіночі громадські організації. Жіночі проблеми дедалі стають предметом уваги не тільки науковців, громадськості, але і державних органів влади та управління.

Однак зростаючий інтерес до низки проблем, пов'язаних із “жіночим питанням”, деякі спроби їх вирішення нашоухуються на відсутність історичного досвіду, певних знань, наукової інформації, цілісних досліджень, які б об'єктивно відтворювали роль та значення жінки в історії нашого народу. Теоретичні та історичні обгрунтування жіночої проблематики відстали від практичних потреб часу, саме це і зумовлює необхідність наукового пошуку, нового осмислення національної історії України в контексті світової історії, зокрема ролі та місця в них української жінки.

Автор статті ставить за мету показати еволюцію соціально-правового статусу радянської жінки в 20-30-х рр. ХХ ст. через систему громадських організацій, кооперацію, державних інститутів. Об'єктом дослідження виступає політика радянської влади стосовно жінок, самі жінки, їх соціальний та правовий статус.

За хронологічною ознакою існуючий історіографічний масив можна умовно поділити на чотири нерівномірні за кількісними та якісними

характеристиками частини. Це література 1920-х років [1-6]; роботи 1930-х – першої половини 1950-х рр.; праці середини 1950-х – середини 1980-х рр.; література, видана з другої половини 1980-х років до цього часу [7-15]. Окрім того, можна окремо виділити доробки українських науковців у діаспорі, зарубіжну історіографію. Особливої уваги заслуговує комплексна праця, створена колективом науковців під керівництвом О. Рудневої та О. Дашковської [16] – одна з не багатьох до цього часу, яка деякою мірою розкриває історико-правові аспекти еволюції соціально-правового статусу жінки.

Усвідомлюючи необхідність залучення жінок до радянського будівництва, підвищення в їхньому середовищі авторитету компартії, партійне керівництво виробило ідеологічні і практичні підходи до розв'язання цього питання. Масова участь жінок у вирішенні державних і громадських справ передбачала „... членство в Комуністичній партії Радянського Союзу; ... широку участь у формуванні органів влади і управління; ... участь у діяльності Рад народних депутатів і всенародному обговоренні проєктів найважливіших законів, внесення пропозицій, спрямованих на поліпшення діяльності всіх органів державної влади” [17, 5].

Під час нав'язування селянству пролетарської ідеології поставала необхідність створення такого апарату маніпулювання свідомістю, за функціонування якого відбувалося б протиставлення пролетаріату всім іншим соціальним групам суспільства. Створення „передавальних пасів” від компартійної верхівки до широкої селянської маси через громадські об'єднання, насамперед, класові спілки, покликані культивувати й сповідати ідеологію більшовизму з її чільним орієнтиром на світову революцію, вимагали цілої армії агітаторів, пропагандистів та організаторів. Згідно з постановою XIX всесоюзної партконференції (осінь 1925 р.), із промислових центрів на партійно-виховну й політико-просвітницьку роботу на село було відряджено понад три тисячі пропагандистів, які утримувалися за рахунок коштів кооперативних організацій [18, 2]. Насадження інтернаціоналістської свідомості в селянському середовищі здійснювалося через мережу різноманітних стаціонарних та пересувних політосвітних закладів. Втім, слід відзначити, що відсоток охоплення ними сільського населення запишався досить низьким і включав у себе на середину 20-х років 6,6% селян, які працювали у власному господарстві, і 3,0% наймитів [18, 2]. Тому у 1925 р. ЦК КП(б)У затвердив мережу сільських політосвітніх установ у кількості 638 районних стаціонарних і 126 пересувних шкіл політграмоти. Для їх забезпечення була визначена загальна потреба в пропагандистах у кількості 764 особи. Вони рекрутувалися з випускників Харківського, Київського, Одеського та інших педвузів республіки, а також слухачів радпартшкіл і курсів підготовки міських пропагандистів [17, 82, 85, 88].

Масована інтернаціоналізація сприяла ліквідації партійно-політичного пліуралізму та супроводжувалася ліквідацією будь-яких ознак самоврядування сільського населення. Ще на XIV з'їзді РКП (б) у грудні 1925 р. вказувалося, що необхідно не тільки заохочувати найрізноманітніші товариства серед селян, але й стежити за тим, „які нові сили виділяються тут із різних галузей” [19, 187]. Тотальний характер партійного нагляду проявлявся і в тому, що завжди на всіх рівнях зв'язки між окремими видами громадських об'єднань здійснювалися за допомогою апарату партії в особі його секретаріату, політичного чи організаційного бюро ЦК. Так, на початку 1920-х років для

зміцнення впливу партії на кооперативне будівництво, реалізації її директив на практиці організується Всеукраїнська центральна міжкооперативна фракція, яка складалася з комуністичних фракцій усіх кооперативних центрів. VI конференція КП(б)У в грудні 1921 р. у резолюції про кооперацію зазначила, що для загального політичного й господарського керівництва кооперації створюється загальнокооперативна фракція як у центрі, так і на місцях. Завоювання домінуючого місця компартії у кооперації повинно було відбуватися „методом органічного залучення до неї комуністів” [19, 190].

Для підтримки соціально близьких режиму верств населення використовувалася кооперація, яка в господарському аспекті взаємодопомоги матеріалізувала засадничі ідеї інтернаціоналізації. При цьому в практиці залучення кооперації до неспецифічної інтернаціоналізації виключного значення набували сільські товариства взаємодопомоги (СТВ). Діяльність СТВ не обмежувалася соціальним забезпеченням найбільш вразливих селян, позаяк це не вирішувало проблему підтримки малозаможних господарств. СТВ повинні були залучати найбільш вразливе селянство до кооперативів як засобу консолідації незаможних і середняцьких верств села проти його власницьких елементів, створюючи у такий спосіб організаційну альтернативу самодіяльному селянському кооперативному рухові, який вкрай неохоче піддавався індоктринаційному впливу правлячої еліти. Всеукраїнська нарада з питань селянської взаємодопомоги в 1924 р. зазначила, що пошук шляхів „унезбезпечення куркуля, недопущення його економічного й політичного впливу на селі, посилення союзу з робітничим класом, культивування елементів соціалістичного господарства і є основним завданням СТВ” [20, 209-210].

Економічна підтримка через кооперативну мережу батрацько-бідняцьких прошарків коштом рентабельних господарств була чинником консолідації соціально-близьких більшовицькому режиму елементів як носіїв інтернаціоналізму в плані екстраполяції його на більшу частину так званого трудового селянства. В 1925 р. при бюро фракції РКП(б) сільськогосподарських кооперативних центрів було створено спеціальну дорадчу комісію із завданням розробки питань марксистської теорії кооперації. Вона займалася такими актуальними для більшовицького режиму проблемами, як вплив кооперації на соціальне розшарування на селі, залучення різних соціальних груп до кооперації, в т.ч. і жінок, та взаємовідносини сільськогосподарських кооперативних товариств із класовими селянськими спілками зростаючих комітетів взаємодопомоги.

Практичне втілення ідеї рівної участі жінок у управлінській сфері у 1920-ті роки здійснювалося також шляхом створення при партійних органах відділів по роботі серед жінок. Перед жінвідділами, що були невід’ємною частиною партійних структур у 1920-ті роки, поставили завдання „будити широкі маси жінок, зв’язувати їх з партією, утримувати під її впливом” [21, 47]. Конкретні функції жінвідділів визначалися постановою ЦК РКП(б)У від 8 липня 1921 р. Відповідно до змісту документу, на жінвідділи покладалося проведення агітації серед трудящих жінок із метою залучення їх до радянського і професійного будівництва, вивчення та спрямування діяльності парткомів у галузі роботи серед жінок, розроблення питань загальнопартійного будівництва, внесення пропозицій з питань, пов’язаних із фактичним розкряпанням жінок. Чітке визначення завдань і функцій жінвідділів стало

свідченням того, що вони були не осередками жіночого руху, а виступали знаряддям партії в ідеологічній роботі серед жінок. У телеграмі на ім'я секретаря ЦК РКП(б) М.М. Крестинського від ЦК КП(б)У 16 січня 1920 р. йшлося: „Робота серед жінок гальмується відсутністю працівників. Командуйте Самойлову, інших для постановки роботи...” [19, 190]. Перший в Україні жінвідділ було створено при Харківському губкомі КП(б)У. Із заснуванням відділу робітниць і селянок при Центральному Комітеті КП(б)У в січні 1920 р. розпочалася систематична робота партії серед жінок. Протягом 1920-х років керівницями жінвідділу при ЦК КП(б)У були: Катерина Самойлова, Варвара Мойрова, Ольга Кравченко. Марія Левкович, Ольга Пілацька. Керівництво роботою серед жінок на місцях здійснювали губернські, повітові та районні жінвідділи при партійних комітетах, які станом на 1925 р. охопили своїм впливом 1,5 млн. жінок.

Утім більшовикам не вдалося за короткий час зламати суспільну свідомість, тому більшість чоловічого населення продовжувала вважати жінку істотою асоціальною, нездатною до самостійного мислення і діяльності. Про це свідчать і архівні матеріали. Так, у доповідній записці НК РСІ УСРР про наслідки перевірки роботи по залученню жінок до соціального будівництва читаємо: „Опір й нехтування голів сільрад жінок від членів рад чоловіків почалося з першого жє дня, що дуже впливає на авторитет сільрад. Комісія Обухівського РВК примушена констатувати, що виборці зменшують свою явку на засідання пленумів рад, де головують жінки, пересічно на 5,6 чоловік. Жіноцтво збільшує свою явку пересічно на 2 чоловіки проти засідань, де головує чоловіки”. В цій же записці далі: „На Дніпропетровщині часто-густо чоловіки перешкоджали явці жінок на зібрання”. Найважче було працювати активістам на селі, де чоловіки просто не відпускали своїх дружин на збори. З цієї причини у перші роки після революції волосні з'їзди селян і селянок проводили окремо.

Протягом 1923 - 1927 років було зафіксовано особливу активність жінок-селянок у радах, органах кооперації та культурно-побутових закладах. Вони виявляли ініціативу, ретельно ставилися до роботи. Об'єктивним свідченням активізації соціального життя жінок є зростання їх кількості у місцевих органах влади. У 1923 р. по УСРР у сільради було обрано 2 % жінок, а в 1927 р. – вже майже 10%.

Показовим моментом активного залучення жінок до лав кооперації є заходи, що проводило Русько-Полянське споживче товариство Смілянсько-Кам'янської райспілки на Черкащині, яке урочисто відсвяткувало кооперативне свято – День Міжнародної кооперації. Зібралось багато як членів товариства, так і місцевих громадян, що висловлювали співчуття та прихильність до кооперації. По з'ясуванні значення дня кооперативного свята, з промовами виступало кілька громадян, які наголосили на необхідності негайно вступити пайщиками до свого товариства і повести рішучу боротьбу з двома приватними крамарями, які розкинули свою павутину в селі, і користуються тим, що в час, коли зачинена споживча крамниця (а це буває в обідню пору), продають крам по вищих цінах. Щоб не було цього на далі, промовці закликали всіх селян вступати пайщиками до товариства.

Найцікавіше на святі було те, що голова правління товариства після доповіді про стан справ, сказав, що правління, спільно з контрольною радою, найшло можливим у цей великий день свята кооперації зробити приємність

усім жінкам-пайщикам, нагородивши їх хустками.

„Треба було бачити радість на обличчі кожної жінки-пайщика, коли, викликані по списку, вони підходили до столу з президією зборів і одержували кооперативну хустку. Напевне, кожна з них думала, що од приватного крамаря не дочекається ніколи не то що хустки, а навіть сірника без сірки.

В цей саме час у помешканні, де відбувалися збори, було багато жінок і не-пайщиків, котрі в голос почали висловлювати своє незадоволення чоловікам, чому, мовляв, не записали їх до товариства.

Не одному з таких чоловіків, одверто кажучи, дісталось від їхніх жінок штовханів під бік та дорікань: „Бачиш, йолопе, Горпина буде в хустці, а я в тебе, виходить, не жінка, а казна-що. Ну стривайже, зароблю я грошей, то й без тебе шлях до кооперативу найду!”

Збори закінчено співом „Заповіту”. Так уперше одсвятковано в Руській-Полянї кооперативне свято.

Усі нагороджені хустками, тут-таки повдягали їх, після чого їх було сфотографовано. Коли лаштувалися до фотографування, розмовляли жінки пошепки:

– А що, кумасю, до чого ми з вами дожилися: либонь аж із Харькова-центру чоловік здіймати нас приїхав для якогось журналу та для музею... Русько-Полянське споживче т-во має музично-драматичний гурток, який, і влаштував після зборів виставу „Боротьба” [21, 27].

Селянки все більше залучалися до громадського життя, і мати у сільраді чи в будь-якому іншому органі влади чи представництва жінку ставало модним. Утім мода, точніше виконання ідеологічних настанов, було однією із причин обрнання жінок. Відсоток їх присутності в органах влади не відповідав тій ролі, яку виконувала селянка у господарському житті соціуму. Жінку обирали неохоче, чоловіки не поспішали змінювати свій погляд на інтелектуальні та організаторські можливості представниць слабкої статі. До того ж, залучення жінок до соціальної діяльності на селі часто відбувалося адміністративними методами, „за рознарядкою”.

Багатівкова традиція залежності від чоловіків привчила українську жінку, особливо селянку, до соціальної пасивності. Над жінкою, та й над усім суспільством, тяжіло усвідомлення того, що управління – це обов’язок і привілей чоловіка. При висуванні жінки у сільраду їй влаштували своєрідні іспити на „соціальну зрілість”, і найменша помилка закінчувалася висновком, що жінка не здатна виконувати чоловічу роботу.

1. Арманд И.Ф. *Очередные задачи по работе среди женщин.* – М., 1920.

2. Калыгина А.С. *Права работниц и крестьянок в СССР.* – М.-Л.: ГИЗ, 1925.; Калыгина А. *Права крестьянки и советский суд.* – М.-Л.: Гос. изд-во, 1926.

3. Коллонтай А. *Работница за год революции.* – Одесса, 1920.; Коллонтай А. *Семья и коммунистическое государство.* – Х.: Всеукраинское изд-во, 1920.; Коллонтай А.М. *Труд женщины в эволюции народного хозяйства.* – М.: Пг., 1923.

4. Крупська Н.К. *Жінка – рівноправний громадянин СРСР: Збірка статей і промов.* – К.: І кн. ф-ка Партвидав, 1937.

5. Пилацька О. *Жінка-робітниця в соціалістичному будівництві.* – Харків, 1930.; Пилацька О. *Основные вопросы массовой работы партии среди работниц и селянок.* – Харьков, 1927.; Пилацька О. *Ради і трудяща жінка.* – Харків, 1930.

6. Самойлова К. *В объединении залог победы.* – М., 1921.; Самойлова К. *Крестьянка и советская власть.* – М., 1921.; Самойлова К. *Первый Всероссийский съезд и организация работниц.* – 2-е изд. – Харьков, 1920.

7. Богачевська-Хом'як М. *Білим по білому: жінки в громадському житті України,*

1884 – 1939. – К.: Либідь, 1995.

8. Буроменський М.В. Міжнародне право. Гендерна експертиза / Т.М. Мельник (відп. ред.); Проект «Гендерна експертиза українського законодавства» та ін. – К.: Логос, 2001.

9. Кормич А.І. Права жінок в контексті загальних людських прав // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Відп. ред. Л.І. Кормич. – Одеса: Астропринт, 1997. – Вип. 1/2.

10. Лавриненко Н.В. Женищина: самореалізація в семье и обществе (гендерный аспект). К.: ВИПОЛІ, 1999.

11. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку / Нац. ун-т внутр. справ – Х.: Видавництво НУВС, 2001.

12. Мельник Т.М. Гендерна політика в Україні. – К.: ПРООН, 1999.

13. Вплив міжнародного законодавства про права жінок на процес реформування законодавства і державної політики в Україні // Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / О.М. Руднєва, О.Р. Дашковська (упоряд.); А.П. Гетьман (наук. ред.); Академія правових наук України. – Х.: Право, 2000.; Руднєва О.М. Гендерна рівність у праві України: дис... канд. юрид. наук. – Х., 2002.

14. Павличко С. Фемінізм / Передм. Віри Агєєвої. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002.

15. Хрисанова. С. Драма прекрасной дамы: парадоксы современного равенства мужчин и женщин. – Харьков, 2001.

16. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / О.М. Руднєва, О.Р. Дашковська (упоряд.); А.П. Гетьман (наук. ред.); Академія правових наук України. – Х.: Право, 2000.

17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2002.

18. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1965.

19. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2-х томах. – К., 1976. – Т. 1.

20. Лантух В.В. Огосударствление потребительской кооперации Украины в 20-х гг. / Тоталитаризм и анти тоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-80-е гг. XX века). – Т. 1. – Харьков, 1994.

21. Агітатор. – 1927. – № 1.

22. // Селянка України. – 1928. – № 25.

В. Іващенко

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА АВСТРО-НІМЕЦЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (ЛЮТИЙ – КВІТЕНЬ 1918 Р.)

У 1918 р. українські землі стали ареною боротьби між різними країнами і були окуповані австро-угорськими та німецькими військовими частинами на запрошення Центральної Ради. На цих землях вони проводили власну політику, яка часто шла врозріз із політикою місцевої влади і носила відверто фіскальний характер насамперед стосовно селянства. Окреслена нами тема привертала інтерес істориків [1– 4; 9 – 11], однак спеціальної розвідки, присвяченої фіскальній діяльності австро-німецької адміністрації в аграрному секторі національної економіки у лютому – квітні 1918 рр., поки що немає, чим і обумовлена актуальність обраної для статті теми.

Автор статті ставить за мету висвітлити фіскальну політику австро-німецької окупаційної адміністрації в українському селі з лютого по квітень 1918 р. Об'єктом вивчення є економічна політика австро-німецької військової адміністрації на території України, предметом – її фіскальна діяльність в українському селі.